

CRVENI KRST CRNE GORE
Organizacija Crvenog krsta
Prijestonice Cetinje

POLOŽAJ ODRASLIH LICA S INVALIDITETOM I STARIJIH U CRNOJ GORI

Izazovi i preporuke

Autor: Jelena Šofranac

Ovaj projekat finansira
Evropska unija

VLADA CRNE GORE
Vlada Republike Crne Gore

Centar za građansko obrazovanje
Centre for Civic Education

FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG

Izdavač

Organizacija Crvenog krsta
Prijestonice Cetinje

Autor

Jelena Šofranac

Dizajn

Andrea Dizdar

Štampa

Studio Branko

Tiraž

100

CIP - Каталогизacija у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-9940-8876-1-2
COBISS.CG-ID 26592516

Jun, 2023. godine

Sadržaj

Uvod_____	2
Demografski trendovi u svijetu_____	3
Demografski trendovi u Crnoj Gori_____	5
Starost, starenje i starije osobe_____	6
Odrasle osobe s invaliditetom_____	7
Ključni izazovi sa kojima se suočavaju osobe s invaliditetom i stariji_____	8
Dostupne usluge podrške namijenjene odraslim osobama s invaliditetom i starijima u Crnoj Gori_____	11
Kvalitet života i položaj odraslih osoba s invaliditetom i starijih u Crnoj Gori_____	15
Preporuke za unapređenje sistema socijalne zaštite odraslih lica s invaliditetom i starijih_____	21
Literatura _____	23

Ova publikacija kreirana je kroz projekat Uključenost ranjivih kategorija u društveni život kao polazna tačka ostvarivanja njihovih prava i potencijala koji realizuje Organizacija Crvenog krsta Prijestonice Cetinje. Projekat je podržan je od strane Centra za građansko obrazovanje (CGO) u okviru programa „OCD u Crnoj Gori – od osnovnih usluga do oblikovanja politika – M'BASE“ koji finansira Evropska unija, a kofinansira Ministarstvo javne uprave.

Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost Organizacije Crvenog krsta Prijestonice Cetinje i ne odražava nužno stavove CGO-a, Evropske unije ili Ministarstva javne uprave.

Uvod

Crveni krst Prijestonice Cetinje u svom dugogodišnjem radu sa starijom populacijom i licima sa invaliditetom, identifikuje problem socijalne izolacije i samoće kao prioritetni izazov na koji moraju prvenstveno odgovoriti lokalne zajednice.

Činjenica da veliki broj lica, uslijed godina i invaliditeta postaje u potpunosti zanemarena i socijalno neaktivna kategorija nas je i potakla da konkretnim aktivnostima projekta „Uključenost ranjivih kategorija u društveni život kao polazna tačka ostvarivanja njihovih prava i potencijala“, podstaknemo njihova interesovanja kao bi se lakše uključili u društveni život zajednice.

Osim uticaja na kvalitet života pojedinca, putem projektnih aktivnosti u kojima je učestvovalo više od 100 starijih lica i lica sa invaliditetom, projekat je doprinio i vidljivosti ciljne grupe, podstičući sve lokalne subjekte u čijem domenu su pitanja starijih lica i lica sa invaliditetom na traženje dugotrajnog i održivog sistemskog odgovora.

U neposrednim kontaktu sa pripadnicima ciljne grupe, tokom realizacije projekta, stekli smo bliži uvid u njihove potrebe, interesovanja, očekivanja kao i najčešće probleme i izazove sa kojima se suočavaju. Na temeljima ostvarene interakcije, nastala je i ova brošura koja ima za cilj da aktuelizuje temu uspostavljanja i osnaživanja trajnih servisa podrške za starije osobe i osobe sa invaliditetom, koje uslijed ekonomske i zdravstvene situacije spadaju u najranjivije društvene kategorije.

Izgradnja društva za svako životno doba, mora otpočeti upravo onamo gdje je i najlakše identifikovati njihove probleme i potrebe – na lokalnom nivou. Dug životni vijek je potencijal koji adekvatnom reakcijom društva može postati dostojanstven, aktivan i višestruko koristan.

Organizacija Crvenog krsta Prijestonice Cetinje

Demografski trendovi u svijetu

Izvršaj Ujedinjenih nacija za 2020. godinu u kojem se procjenjuje da je broj starijih osoba koje imaju 65 ili više godina 727 miliona govori u prilog činjenici da broj starijih osoba u cijelom svijetu ubrzo raste. Predviđa se da će se ovaj broj udvostručiti do 2050. godine i dostići cifru od preko 1,5 milijardi ljudi. To bi značilo da će udio starijih u ukupnoj svjetskoj populaciji do 2050. godine biti oko 16%. Dakle, očekuje se da će sredinom vijeka, svaka šesta osoba na svijetu imati 65 ili više godina.¹ Kada govorimo o odnosu starijih i mlađih zanimljiv podatak je da je broj osoba starijih od 60 godina 2000. godine premašio broj djece od 5 godina, a na osnovu istih predviđanja do 2050. godine broj starijih od 60 biće veći od broja djece od 15 godina.²

U posebne aspekte demografskog starenja ubrajaju se: povećanje broja starijih koji imaju 80 i više godina, zatim „feminizacija starenja“ tj. veći udio žena u populaciji starijih i poseban položaj starijih ljudi koji žive u ruralnim oblastima. Očekuje se da će se broj starijih koji imaju 80 i više godina do 2050. godine uvećati četiri puta i iznositi 395 miliona.³ „Žene čine većinu starije populacije i češće od muškaraca dožive duboku starost. Većina starijih muškaraca je u braku. Starije žene češće žive same i u lošijim ekonomskim uslovima, imaju manje penzije, jer su u većini slučajeva imale lošije ugovore o radu, radile manje plaćene poslove ili nisu radile, pa su nasledile porodičnu, odnosno, suprugovu penziju. Kontinuirana diskriminacija i nasilje nad ženama tokom braka nastavlja se i u starosti. Negativni stereotipi i ukorenjenost diskriminacije prema starijim ženama još uvek su prisutni u mnogim kulturama.“⁴ U izvještaju Ujedinjenih nacija za 2020. godinu navodi se da žene čine 55% ukupne populacije starijih. Veliki broj starijih ljudi u ruralnim oblastima čiji su članovi porodice, najčešće u potrazi za boljim uslovima života prešli da žive u veće gradove ili van zemlje porijekla, ostao je bez tradicionalne, porodične podrške. Ove okolnosti stavile su starije ljude iz ruralnih oblasti u izuzetno nepovoljan položaj prije svega usled nedostatka usluga podrške, kao i infrastrukture. Tako se dešava da starija osoba koja želi da ostvari svoje pravo, bilo da je u pitanju zdravstvena ili socijalna zaštita, mora poći do najbližeg grada što je često neizvodljivo zbog nedostatka redovnog lokalnog prevoza.⁵

¹ https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/files/documents/2020/Sep/un_pop_2020_pf_ageing_10_key_messages.pdf

² Todorović, N. Vračević, M. i Janković, B. (2015). Uvod u starenje i ljudska prava starijih, Priručnik za obuku, Beograd, Crveni krst Srbije

³ Isto

⁴ Isto

⁵ Petrušić, N. Todorović, N. Vračević, M. (2015). Uvod u starenje i ljudska prava starijih, Pilot studija o finansijskom zlostavljanju starijih, Beograd, Crveni krst Srbije

Starenje stanovništva je socijalno-demografski proces koji karakteriše sve zemlje svijeta, a neki od uzroka ovog procesa su: opadanje smrtnosti i porast srednjeg trajanja života, opadanje fertiliteta ženskog stanovništva i migraciona kretanja. Povećani standard života, napredak medicine i poboljšanje socijalnih uslova se takođe navode kao činioci koji su doprinijeli povećanju populacije starijeg stanovništva.⁶

Povećan broj starijih u ukupnoj populaciji će pred sve države i društvo u cjelini staviti brojne izazove, ali i imati socio-ekonomske implikacije. Ekonomski pritisak će se najprije osjetiti u porastu izdvajanja za penzije, pri čemu penzije treba da budu adekvatne tj. da daju mogućnost dostojanstvenog života i zadovoljavanja osnovnih potreba. Demografske promjene praćene su povećanim zahtjevima ka zdravstvenom sistemu usled sve veće zastupljenosti neprenosivih bolesti i potrebe za dugotrajnom njegom. Stariji su heterogena grupa ljudi čije zdravsteno stanje može značajno varirati, od starijih koji su vitalni, relativno dobrog zdravlja, do onih koji imaju više oboljenja istovremeno, a čije stanje može biti izuzetno kompleksno i zahtijevati svakodnevnu njegu. U tom dijelu, zdravstveni sistem bi trebalo da bude prilagođen različitim potrebama, pri čemu ne treba zanemariti značajnu ulogu sistema socijalne zaštite koji pruža odgovarajuće servise podrške. Ovi servisi takođe treba da budu osjetljivi na različite potrebe i dostupni svima. Dakle, povećanje troškova se ne predviđa samo za zdravstvenu zaštitu već i socijalnu čiji bi zadatak bio kreiranje i sprovođenje različitih modela usluga podrške za život u zajednici, kao i institucionalno zbrinjavanje starijih.⁷

Benefiti demografskog starenja najčešće ostaju u sjenci izazova. Starije osobe su medijatori, edukatori, čuvari kulture i tradicije, neko ko prenosi ne samo stručno znanje već i istorijske činjenice i karakteristike drugog vremena. Značajan je broj onih starijih ljudi koji i nakon odlaska u penziju žele da rade, učestvuju u političkim i društvenim procesima, volontiraju ili se bave svojim dugo zanemarivanim interesovanjima. Stariji ljudi su često u ulozi neformalnih njegovatelja koji brinu o drugim starijim osobama (supružnicima, rođacima itd) ali i djeci tj. unucima. Važno je napomenuti i to da su stariji izvor finansijske podrške mlađim generacijama, kao i da se mladi oslanjaju na, prije svega starije žene, kada je u pitanju briga o djeci, što roditeljima omogućava da rade.⁸

⁶Šimić, S. Milovanović, S. Berišić, J. Crnobarić, C. Štikarić, N. i Bajić, G. (2007). Starenje i psihološke promene, *Ingrami*, broj 3-4, 77-85

⁷Birmančević, J. (2021). Odgovori na izazove i prilike globalnog trenda starenja populacije, *Gerontologija, časopis Gerontološkog društva Srbije*, 2/2021

⁸Birmančević, J. (2021). Odgovori na izazove i prilike globalnog trenda starenja populacije, *Gerontologija, časopis Gerontološkog društva Srbije*, 2/2021

Demografski trendovi u Crnoj gori

Rezultati popisa stanovništva iz 2011. godine koje je objavio MONSTAT jasno ukazuju da i Crna Gora spada u red zemalja koje ubrzano stare. Ovaj zaključak može se izvesti na osnovu udjela broja starijih u ukupnoj populaciji, odnosno učešća broja osoba koje imaju 65 ili više godine u ukupnom stanovništvu. Na osnovu objavljenih podataka MONSTAT-a ukupan broj stanovnika u Crnoj Gori je 620 029, od čega je broj starijih koji imaju 65 ili više godina 79 337 što čini 12,8% ukupne populacije. Broj starijih koji imaju 80 i više godina je 14 891 što čini 2,4% ukupne populacije. Procenat zastupljenosti žena u kategoriji „starijih starijih“ je 61,5%.⁹ Da je feminizacija starenja karakteristična i za Crnu Goru govori podatak da je broj muškaraca veći u odnosu na broj žena u mlađim starosnim grupama (0-19 i 20-39), dok je broj žena starijih od 60 godina veći u odnosu na broj muškaraca iste dobi. Iako se u Crnoj Gori broj starijih osoba povećavao u sva tri regiona, ipak je rast najizraženiji na sjeveru gdje situaciju dodano složenom čini manje učešće populacije do 19 godina, kao i one od 20 do 39 godina.¹⁰ Analizom podataka objavljenih u Saopštenju MONSTAT-a „Stanovništvo prema starosti, polu i tipu naselja po opštinama, kao i najčešća imena u Crnoj Gori“ može se uočiti da je procenat onih koji žive na selu i drugim tipovima naselja veći za starosnu kategoriju 65+ u odnosu na mlađe generacije.¹¹

Prema procjeni stanovništva i osnovnim demografskim pokazateljima za 2021. godinu, koje je objavio MONSTAT, sredinom 2021. godine u Crnoj Gori je bilo 619 211 stanovnika. Na osnovu procjene broj onih koji imaju 65 ili više godina je 98 789, što je 16% ukupnog broja stanovnika. Očekivano trajanje života na rođenju u 2021. godini je 73,8 godina.¹²

⁹<https://www.monstat.org/cg/page.php?id=534&pageid=322>

¹⁰MONSTAT (2014). Projekcije stanovništva Crne Gore do 2060. godine sa strukturnom analizom stanovništva Crne Gore, Podgorica, Crna Gora

¹¹<https://www.monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje%20starost%204%2009%202011%20prevod.pdf>

¹² <https://www.monstat.org/uploads/files/demografija/procjene/2021/procjene%20stanovnistva%20i%20osnovni%20demografski%20indikator.pdf>

Starost, starenje i starije osobe

Hronološke definicije određuju starije osobe godinama starosti i promjenom uloge osobe u društvu. Ova uloga se odnosi na rad i zapošljavanje, tj. penzionisanje pa se kao granica najčešće uzima 60 ili 65 godina starosti.

Fiziološke definicije zasnivaju se na fiziološkom procesu starenja i po njima starost je povezana sa hronološkom starošću. Međutim, fiziološka starost ne mora nužno da prati hronološku i prije svega se odnosi na gubitak funkcionalnih sposobnosti osobe i postepeno smanjenje koštane gustine, tonusa i promjene u percepciji. **Socijalne definicije** odnose se na stavove i način ponašanja koji je prikladan i karakterističan za određene godine života. Ovdje se prvenstveno radi o kulturno-istorijskom pristupu starenju.¹³

Danas se o starenju sve više govori kroz **pristup "životnog toka"**. Ovaj pristup posmatra starenje kao sastavni dio života koji se dešava od momenta začeća pa sve do smrti. Isti model sagledava starenje kao dinamičan proces koji se odigrava u nekoliko dimenzija: biološka, socijalna, zdravstvena i psihološka. Ove dimenzije se dalje ukrštaju u okviru tri konteksta: profesionalni život, porodični život i učešće u zajednici. Analizom interakcije navedenih dimenzija, u okviru tri konteksta, potvrđuje se da stariji predstavljaju heterogenu grupu ljudi, ali i dodaje da je starenje balans gubitaka i dobitaka.¹⁴

Biološko starenje se odnosi na činjenicu da su neki sistemi organa u organizmu osjetljiviji na starenje od ostalih. Jedan od njih je svakako nervni sistem, pa su poteškoće u memoriji, pažnji i koncentraciji očekivane i tokom normalnog procesa starenja. Osjetljivost nervnog sistema može dovesti do opadanja sposobnost učenja, što ne znači da starije osobe ne mogu da nauče nešto novo već da im je potrebno više vremena. Važno je znati da se ove pojave mogu ublažiti adekvatnom mentalnom stimulacijom tj. primjenom koncepta cjeloživotnog učenja. Kardiovaskularni sistem je takođe osjetljiv na protok godina, pa su tako moždani i srčani udar, kao i povećan krvni pritisak češća pojava u populaciji starijih. Rizik od navedenog se takođe može umanjiti uz zdrave stilove života. Sistemi percepcije, prvenstveno sluh i vid, mogu opadati tokom godina. Posljedice oštećenja vida i sluha mogu narušiti socijalno uključivanje i dovesti do izolacije.

¹³Todorović, N. Vračević, M. i Janković, B. (2015). Uvod u starenje i ljudska prava starijih, Priručnik za obuku, Beograd, Crveni krst Srbije

¹⁴Međunarodna federacija društava Crvenog krsta i Crvenog polumjeseca (2015). Osnovne vještine i znanja u programima brige o starijima u zajednici, Crveni krst Crne Gore

U nekim situacijama to se može pogrešno protumačiti kao kognitivni deficit ili simptom depresije. Kao i za ostale sisteme i ovdje važi pravilo da se uz pomagala efekat ovih promjena može ublažiti.¹⁵

Socijalno starenje odnosi se na ustanovljene uloge tokom različitih perioda života. Starost je predviđena za penzionisanje tj. prestanak rada što čovjeku daje mogućnost da radi neke stvari za koje ranije nije imao vremena, da bude više posvećen porodici i prijateljima, društvenim aktivnostima. Međutim, činjenica je da je dosta ljudi penziju doživljava kao socijalnu smrt, kao prekid svakodnevnog kontakta sa kolegama, drugim ljudima, zbog čega se mogu osjećati beskorisno i neproduktivno.¹⁶

Prilikom definisanja **psihološkog i kognitivnog starenja** treba sagledati i sve ostale promjene i to kako one utiču na misli, osjećanja i ponašanje starijih. Starost može sa sobom donijeti osjećaj ispunjenosti i ostvarenosti, ali u nekim slučajevima i osjećaj neostvarenosti ili očaja.¹⁷ U skladu sa Eriksonovom psihosocijalnom teorijom razvoja, starenju pripada faza integriteta/očajanja. Tokom te faze ego djelovanje je traženje smisla, ljudi se osvrću na prošlost, sumiraju sve što su uradili, ostvarili, doživjeli. Ako su ljudi zadovoljni i ako su sve prethodne faze prevaziđene uz pozitivne ishode to vodi integritetu, vrlini mudrosti i samopoštovanju, prihvatanju starosti. Negativni bilans utiče na neprilagođenost, razočaranost, nepovjerenje prema sebi i drugima, neprihvatanje starosti i strah od smrti.¹⁸

Odrasle osobe sa invaliditetom

„Prema Konvenciji UN o pravima osoba s invaliditetom, osobe s invaliditetom su osobe koje imaju dugoročna fizička, mentalna, intelektualna ili senzorna oštećenja koja u sadejstvu s različitim barijerama mogu otežati njihovo puno i efektivno učešće u društvu na osnovu jednakosti sa drugima.“¹⁹

¹⁵Međunarodna federacija društava Crvenog krsta i Crvenog polumjeseca (2015). Osnovne vještine i znanja u programima brige o starijima u zajednici, Crveni krst Cme Gore

¹⁶Isto

¹⁷Isto

¹⁸Brković, A. (2011). Razvojna psihologija, Čačak, Regionalni centar za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju

¹⁹ file:///C:/Users/Jelena/Downloads/2-VIII-21-Leksikon-klju%C4%8Dnih-pojmova-u-oblasti-ljP-OSI.pdf

Ključni izazovi sa kojima se suočavaju osobe s invaliditetom i stariji

Starost ljudima donosi više različitih zadataka tj. izazova sa kojima se suočavaju. Prvi zadatak je *očuvanje zdravlja i prilagođavanje na smanjenu fizičku snagu*. Pored promjena koje su opisane pod biološkim starenjem, dolazi do sledećeg: tjelesna težina i visina posle šezdesete godine obično opadaju, a pojavljuju se i staračke pjege, prije svega na rukama i licu; pojavljuju se bore, a koža djeluje smežurano; smanjuje se oštrina vida, sposobnost razlikovanja boja, efikasnost opažanja dubine, kao i adaptacija oka na svjetlost i mrak; smanjuje se sposobnost registrovanja zvuka visoke frekvencije, zvuka određenih raspona oscilacija, ali i niskofrekventnih zvukova; smanjuje se brzina reakcije, ali i osjetljivosti za očuvanje tjelesne ravnoteže. Sve navedene promjene značajno utiču na psihičko stanje starije osobe i mogu uzrokovati nesigurnost, nelagodu u komunikaciji, osjećaj manje vrijednosti, različite strahove (npr. strah od pada). Drugi zadatak odnosi se na *prilagođavanje na penziju – napuštanje radne aktivnosti*. U praksi se nailazi na tri grupe starijih ljudi. Prvi su oni koji su srećni što su dočekali penziju, žele da se odmaraju, bave se stvarima za koje ranije nisu imali vremena, budu posvećeni porodici i prijateljima. Druga grupa starijih su oni koji se nakon odlaska u penziju osjećaju izgubljeno, beskorisno, manje vrijedno ili ne umiju da osmisle kvalitetan sadržaj za slobodno vrijeme. Treću grupu čine oni koji i nakon odlaska u penziju ostaju radno aktivni. Na ovaj zadatak nadovezuju se naredna dva. Jedan se odnosi na *očuvanje finansijske nezavisnosti – prilagođavanje na primanja*, a drugi na *preoblikovanje identiteta i socijalnog položaja*. Penzije su značajno manje u odnosu na plate, a troškovi starijih dosta veći (ljekovi, vitamini, druga medicinska pomagala). Starost donosi i neizvjesnost u pogledu bolesti i završetka života, pa većina starijih ljudi počinje pažljivije i dugoročnije planiranje, uz štednju koja vodi do očuvanja finansijske nezavisnosti što je duže moguće. Prestankom rada gubi se jedna od značajnijih uloga u životu, pa je u tom smislu neophodno preoblikovanje identiteta i usmjeravanje energije na druge uloge koje su ostale. Sa sigurnošću kao jedan od najtežih zadataka trećeg doba možemo izdvojiti *prilagođavanje na smrt bračnog partnera*. Gubitkom partnera starija osoba prije svega gubi prijatelja, nekoga sa kim dijeli najveći dio svoje prošlosti, gubi sigurnost, podršku, kako emotivnu tako praktičnu i finansijsku. Na psihološkom planu, suočavanje sa smrću partnera je suočavanje sa sopstvenom smrću.

U starosti se može doći do više gubitaka istovremeno, gubitka sopstvenog zdravlja, gubitka partnera, prijatelja, značajnih uloga. Svaki od ovih gubitaka velik je stres, zahtijeva prilagođavanje, a sam proces žalovanja crpi veliku emocionalnu i fizičku energiju starije osobe. Jedan od zadataka je i *očuvanje partnerstva i prijateljstva, uspostavljanje novih sa drugim starijim ljudima i održavanje kontakta sa širom zajednicom*. U pokušaju da sačuvaju prijateljstva, stariji se suočavaju i sa gubitkom prijatelja, kao i sa pogoršanjem njihovog zdravstvenog stanja, što može ograničiti druženje. Ovo se najčešće kompenzuje članstvom u nekom od udruženja (npr. udruženje penzionera, klub starijih itd). Stariji vode računa i o *održavanju zadovoljavajuće brige za vlastite potrebe*. Usled brojnih promjena koje su se desile unutar porodičnog sistema, migracija i generalno promjena u vrijednostima koje negujemo, često se dešava da se briga i njega o starijima premješta sa porodice na ustanove socijalne i zdravstvene zaštite. U praksi, stariji ljudi teže da što duže brinu sami o sebi, nakon toga postaju korisnici usluga podrške za život u zajednici, dok je institucionalni smještaj obično poslednji izbor, kada su već iscrpljene sve druge mogućnosti. Prilikom prihvatanja pomoći drugih važno je prevazići stid i sramotu, posebno kod nekih intimnih svakodnevnih aktivnosti, poput presvlačenja, kupanja, obavljanja fizioloških potreba. Ovo je obično za starije osobe jedan od većih izazova, koji značajno utiče na njihovo dostojanstvo, te je veoma važno da njegovatelji budu osjetljivi, prepoznaju neprijatnost i pruže adekvatnu podršku. Posljednji zadatak odnosi se na *prihvatanje i osmišljanje prošlog i sadašnjeg življenja*, što je već pojašnjeno u okviru psihološkog starenja.²⁰

Kada su u pitanju prepreke na koje nailaze osobe s invaliditetom one se odnose na prepreke u životnom okruženju, zatim institucionalne prepreke i psihosocijalne prepreke.

Prepreke u životnom okruženju se dalje dijele na fizičke ili arhitektonske prepreke i prepreke u pristupu informacijama i komunikacijama. *Fizičke ili arhitektonske prepreke* podrazumijevaju barijere koje postoje na ulicama, putevima, institucijama i ustanovama, radnom prostoru, stanovima, kućama, zgradama, hotelima, javnom prevozu, bazenima i drugim sportsko – rekreativnim objektima... Ove prepreke se najčešće ogledaju u nepostojanju rampi ili postojanju strmih rampi tamo gdje postoje stepenice, zatim nedovoljno široka vrata i prolazi, nepristupačni liftovi, izdignuti pragovi na ulazu, nedovoljno spušteni ivičnjaci, oštećenja trotoara, nedostatak taktilnih staza, zvučnih semafora itd.

²⁰Brković, A. (2011). *Razvojna psihologija*, Čačak, Regionalni centar za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju

U praksi to bi značilo npr. da osobe s invaliditetom korisnici kolica, bez pomoći drugog lica, fizički ne mogu da pristupe onim mjestima gdje npr. ostvaruju neko pravo. *Prepreke u pristupu informacijama i pristupu komunikacijama* se odnose na osobe sa senzornim invaliditetom, odnosno na gluve i nagluve osobe i slijepe i slabovide osobe. Većina sadržaja im je nedostupna jer se ne prevode na znakovni jezik, ne koristi se Brajevo pismo ili audio format.²¹

Institucionalne prepreke su one prepreke koje postoje u društvenom sistemu i institucijama, stvaraju i održavaju nejednakost u društvu i dovode do isključenosti osoba s invaliditetom. Kada su u pitanju institucije sistema pravilan pristup bi podrazumijevao učešće osoba s invaliditetom u procesu donošenja odluka i kreiranju propisa koji su od značaja za ovu populaciju. Pored toga institucije sistema treba odgovorno da pristupaju i primjeni donijetih propisa u praksi, kontroli i stalnom unapređenju. Obrazovni sistem koji obuhvata i inkluzivno obrazovanje treba da omogući svim učenicima maksimalan razvoj njihovih sposobnosti. Dakle, za obrazovni sistem bez prepreka potrebno je da škole fizički budu pristupačne svima, da nastavni kadar bude dovoljno edukovan o potrebama i mogućnostima obrazovanja osoba s invaliditetom, da postoje adekvatne metode rada, prilagođen nastavni sadržaj, asistivna tehnologija i usluga asistenata u nastavi.²² Kada je u pitanju zapošljavanje, u skladu sa Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom postoji kvota za zapošljavanje lica s invaliditetom gdje se navodi da je poslodavac koji ima od 20 do 50 zaposlenih dužan da zaposli najmanje jedno lice s invaliditetom, dok je poslodavac koji ima više od 50 zaposlenih dužan da zaposli najmanje 5% lica s invaliditetom u odnosu na ukupan broj zaposlenih. U slučaju da poslodavac ne postupi kako je navedeno, dužan je da za svako lice koje nije zaposlio, prilikom mjesečne isplate zarada i naknada zarada zaposlenih, uplati poseban doprinos za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica s invaliditetom.²³ Iako postoje brojni benefiti u slučaju zapošljavanja osoba s invaliditetom, djeluje da u praksi još uvijek postoje brojne predrasude. Predrasude igraju najznačajniju ulogu kod osoba s invaliditetom i kada je u pitanju formiranje porodice. Dostupne usluge sistema socijalne zaštite će biti detaljno prezentovane u narednom poglavlju. Izazovi koji se javljaju u ovoj oblasti su duge procedure za ostvarivanje prava, mali iznosi materijalnih davanja u odnosu na troškove, u mnogim opštinama nisu zaživjele sve usluge, tamo gdje postoje veliki je problem u kontinuitetu i kvantitetu usluga.

²¹<https://www.savezosl.org/prepreke-i-osl/>

²²Isto

²³Zakono o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom ("Službeni list Crne Gore", br. 49/08, 73/10, 39/11 i 55/16)

Psihosocijalne prepreke ogledaju se u negativnim stavovima o osoba s invaliditetom sa jedne strane, ali i divljenju ili traženju motivacije u postignućima osoba s invaliditetom sa druge strane. Negativni stavovi se odnose na dominantna mišljenja da su osobe s invaliditetom bolesne, nesposobne, imaju posebne potrebe, da ne mogu da žive same. Postoje i oni koji o osobama s invaliditetom govore samo o superlativu, govore o njima kao o čudesnim, hrabrim osobama koje žive iako imaju invaliditet, a često se baš u njima traži motivacija npr. ako to može osoba koja ne vidi, možeš i ti. Na osnovu svega navedenog može se zaključiti da su osobe s invaliditetom u riziku od diskriminacije, siromaštva, nedostatka podrške. Važno je napomenuti da ovi rizici postoje i za porodice koje imaju člana .

Dostupne usluge podrške namijenjene odraslim osobama s invaliditetom i starijima u Crnoj Gori

Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti prepoznaje odraslo i starije lice:

- sa invaliditetom;
- koje zloupotrebljava alkohol, drogu ili druga opojna sredstva;
- koje je žrtva zanemarivanja, zlostavljanja, eksploatacije i nasilja u porodici ili kod kojeg postoji opasnost da će postati žrtva;
- žrtva trgovine ljudima;
- koje je beskućnik;
- trudnica bez porodične podrške i odgovarajućih uslova za život;
- samohrani roditelj sa djetetom bez porodične podrške i odgovarajućih uslova za život;
- kojem je usljed posebnih okolnosti i socijalnog rizika potreban odgovarajući oblik socijalne zaštite;²⁴

kao posebno ranjivu kategoriju, koja može ostvariti pravo na osnovna materijalna davanja i usluge socijalne zaštite.

²⁴Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti ("Službeni list Crne Gore", br. 27/13, 1/15, 42/15, 47/15, 56/16, 66/16, 1/17, 31/17, 42/17, 50/17, 59/21)

U osnovna materijalna davanja spadaju:

- materijalno obezbjeđenje;
- lična invalidnina;
- dodatak za njegu i pomoć;
- zdravstvena zaštita;
- troškovi sahrane;
- jednokratna novčana pomoć;
- naknada roditelju ili staratelju korisnika prava na ličnu invalidninu.²⁵

U praksi se pokazuje da su odrasla lica s invaliditetom i stariji najčešće korisnici lične invalidnine i dodatka za njegu i pomoć. U skladu sa Zakonom o socijalnoj i dječjoj zaštiti pravo na ličnu invalidninu ima lice sa teškim invaliditetom, dok pravo na dodatak za njegu i pomoć ostvaruje lice kome je zbog tjelesnih, mentalnih, intelektualnih ili senzornih oštećenja ili promjena u zdravstvenom stanju neophodna njega i pomoć da bi imalo obezbijeden pristup zadovoljavanju potreba.²⁶ Pravo na materijalna davanja mogu ostvariti pojedinci i porodice posredstvom nadležnih centara za socijalni rad, međutim važno je napomenuti da i opština može, u skladu sa materijalnim mogućnostima, obezbijediti materijalna davanja iz socijalne zaštite, kao što su: jednokratne pomoći; subvencije u plaćanju komunalnih usluga koje pružaju javna preduzeća koja osniva opština i druga materijalna davanja iz socijalne zaštite.²⁷

Usluge se odnose na:

- usluge podrške za život u zajednici;
- savjetodavno-terapijske i socijalno-edukativne usluge;
- usluge smještaja;
- neodložne intervencije i druge usluge.

Usluge podrške za život u zajednici su: dnevni boravak, pomoć u kući, stanovanje uz podršku, svratište, personalna asistencija, tumačenje i prevođenje na znakovni jezik i druge.

Usluga dnevnog boravka za starije od decembra 2022. godine ponovo je dostupna u 10 opština, uz finansijsku podršku UNDPa. Usluga dnevnog boravka podrazumijeva sigurno okruženje u kojem korisnici borave svakog radnog dana u određenom vremenskom periodu. Usluga obuhvata sledeće aktivnosti: razgovor i druženje uz društvene igre; pomoć prilikom ostvarivanja prava; učestvovanje u radno-okupacionim, sportskim, kulturnim, međugeneracijskim aktivnostima; edukativne prezentacije na temu zdravlja, prava itd; jedan

²⁵Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti ("Službeni list Crne Gore", br. 27/13, 1/15, 42/15, 47/15, 56/16, 66/16, 1/17, 31/17, 42/17, 50/17, 59/21)

²⁶Isto

²⁷Isto

jedan obrok; dnevno poslužnje (kafa, sok, grickalice); psiho-socijalnu podršku; sitne medicinske usluge (provjera nivoa šećera u krvi i krvnog pritiska); čitanje štampe; izlete za sve korisnike.

Usluga pomoć u kući sprovodi se u gotovo svim opštinama, uz finansijsku podršku Ministarstva rada i socijalnog staranja, lokalne samouprave i participaciju samih korisnika. Uslugu pružaju gerontodomačice kroz kućne posjete, a cilj je pružiti pomoć korisnicima u obavljanju svakodnevnih aktivnosti. Usluga obuhvata: nabavku hrane, pomoć pri pripremi obroka i hranjenju; pomoć pri kretanju; pomoć pri održavanju lične higijene i higijene prostora; pomoć pri grijanju prostora; pomoć pri nabavci štampe i knjiga i plaćanju računa za električnu energiju, telefon, komunalije i sl; posredovanje u obezbjeđivanju različitih vrsta usluga za održavanje stana i uređaja za domaćinstvo; i nabavku lijekova i odvođenje na ljekarske preglede.²⁸

Usluga stanovanje uz podršku se takođe obezbjeđuje odraslom i starom licu s invaliditetom, dok se usluga svratišta pruža odraslom i starom licu koje je beskućnik. Pružalac usluge stanovanje uz podršku obezbjeđuje jednu ili više aktivnosti: podršku u uspostavljanju i održavanju kontakata sa licima važnim za korisnika; organizovanje radno-okupacionih i edukativnih aktivnosti; razvijanje vještina koje se odnose na pripremu obroka, održavanje lične higijene i higijene prostora, vođenje domaćinstva, održavanje stana i staranje o ličnim stvarima; podršku u razvoju samostalnosti u donošenju odluka i preuzimanju odgovornosti; relaksaciju i rekreaciju; i pomoć u profesionalnoj orijentaciji i obrazovanju. Sa druge strane **usluga svratišta** obuhvata: jedan obrok dnevno; sredstva za održavanje lične higijene; posredovanje u nabavci odjeće i obuće; posredovanje u obezbjeđivanju usluga podrške za život u zajednici i savjetodavno-terapijskih i socijalno-edukativnih usluga; i održavanje higijene prostora.²⁹

²⁸Pravilnik o bližim uslovima za pružanje i korišćenje, normativima i minimalnim standardima usluga podrške za život u zajednici ("Službeni list Crne Gore", broj 063/19)

²⁹Isto

Usluga personalne asistencije pruža se korisniku lične invalidnine, odnosno dodatka za njegu i pomoć koji je u radnom odnosu, odnosno uključen u sistem visokog obrazovanja, odnosno sistem obrazovanja odraslih. Usluga podrazumijeva pružanje pomoći osobi s invaliditetom za obavljanje aktivnosti koje u svakodnevnom životu ne može obaviti bez pomoći drugog lica, ili bi ih obavljala znatno sporije i uz mnogo više vremena, napora i troškova.³⁰

Iako Zakon prepoznaje *uslugu tumačenja i prevođenja na znakovni jezik* u praksi ovo nije česta pojava. Naime, prilagođeni formati informacija ne postoje u većini javnih ustanova, servisa, javnom prevozu itd. Iz Saveza slijepih navode da u Crnoj Gori postoji mali broj tumača znakovnog jezika, kojima ovo nije primarni posao i koji su ranije bili vidljivi samo u informativnim emisijama Javnog servisa što više nije slučaj. Iz ove organizacije smatraju da ulaganjem u određenu informatičku strukturu na javnim mjestima i mjestima koja se koriste kao servisi za građane, ovaj problem osoba sa oštećenjem sluha i govora bi bio značajno riješen.³¹

Savjetodavno-terapijske i socijalno-edukativne usluge obuhvataju: savjetovanje, terapiju, medijaciju, SOS telefon i druge.

Usluge smještaja odnose se na boravak korisnika u ustanovi, na porodičnom smještaju, u skloništu/prihvatilištu. Trenutno, usluga smještaja dostupna je odraslim licima s invaliditetom i starijima u pet državnih (JU Dom starih "Grabovac" Risan, JU Dom starih "Bijelo Polje", JU Dom starih "Pljevlja", JU Dom starih "Podgorica" i JU Dom starih "Nikšić") i dva privatna doma, kao i u Zavodu "Komanski most". Smještaj u ustanovu, pored sigurnog okruženja, obuhvata i: tri obroka dnevno i dvije užine; dostupnost zdravstvenih usluga; njegu za vrijeme bolesti; sredstva za ličnu higijenu; održavanje higijene prostora; čistu posteljinu i peškire; svakodnevno čišćenje prostorija; pranje i peglanje ličnog, postelnog rublja i odjeće, prema potrebi, a najmanje jednom u sedam dana; psiho-socijalnu podršku; radno-okupacionu terapiju itd. Usluga porodičnog smještaja predstavlja organizovani oblik zbrinjavanja odraslih i starijih lica u okviru srodničke ili nesrodničke porodice, pri čemu obuhvata sledeće: odgovarajući stambeni prostor; urednu odjeću i obuću; predmete za ličnu upotrebu i higijenu; odgovarajuću ishranu; staranje o zdravlju; njegovanje identiteta korisnika i zaštitu od zanemarivanja, zlostavljanja i eksploatacije.

³⁰file:///C:/Users/Jelena/Downloads/25-II-21-Analiza-stanja-usluga-koja-se-nude-OSI%20(1).pdf

³¹<https://ss-cg.org/?p=4082>

Usluge neodložne intervencije pružaju se radi osiguranja bezbjednosti u situacijama koje ugrožavaju život, zdravlje i razvoj korisnika i obezbjeđuju se 24 sata dnevno. Usluge neodložne intervencije pruža centar za socijalni rad uz obaveznu saradnju sa drugim nadležnim organima i službama.³²

Zakon prepoznaje i druge usluge koje obuhvataju nove, inovativne usluge koje najčešće pružaju organizacije civilnog društva, a među kojima su: klubovi za starije, centri za njegu, usluga psa vodiča, dostupan prevoz, kućne posjete, brojne volonterske usluge, usluge namijenjene neformalnim njegovateljima itd. Većina navedenih usluga je projektnog tipa i bez obzira što se pokažu kao neophodne ove usluge najčešće nemaju finansijsku održivost i nisu dostupne svim građanima u stanju potrebe.

Kvalitet života i položaj odraslih osoba s invaliditetom i starijih u Crnoj Gori

Položaj odraslih osoba s invaliditetom i starijih u Crnoj Gori može se analizirati kroz dostupne podatke o njihovim: prihodima; uslovima života; zdravlju i dostupnim uslugama zdravstvene zaštite; dostupnim uslugama socijalne zaštite; društvenom životu i uključenosti u zajednicu; odnosu koje društvo ima prema njima. Iako u Crnoj Gori ne postoje istraživanja koja su se bavila isključivo kvalitetom života starijih, u nastavku su navedeni podaci koji se odnose na neke od indikatora kvaliteta života.

U istraživanju koje je Crveni krst Crne Gore sproveo u 9 opština, na uzorku od 900 starijih osoba od kojih je 600 odabrano metodom slučajnog uzorkovanja, a 300 iz baze korisnika socijalnih usluga, uočene su velike razlike između ove dvije grupe starijih. Rezultati su pokazali da od 300 socijalno ugroženih njih 7.8% je bilo bez prihoda, dok je 34.1% imalo primanja manja od 100 €. Među socijalno ugroženim ispitanicima bilo je 3.3% onih koji nemaju obezbijeđeno napajanje električnom energijom, kao i 12.7% onih koji nisu imali riješeno vodosnabdijevanje. U drugoj grupi ispitanika nije bilo ovakvih slučajeva. Kanalizacione usluge nisu bile obezbijeđene za 16.7% socijalno ugroženih, a svega 1% slučajnog uzorka starijih. Uređeno grijanje i hlađenje nije imalo 22.4% ispitanika dok je u slučajnom uzorku taj procenat 2.5%. Fiksni telefon nije imalo 63.9% socijalno ugroženih naspram 27.1% onih iz druge grupe ispitanika.

³²Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti ("Službeni list Crne Gore", br. 27/13, 1/15, 42/15, 47/15, 56/16, 66/16, 1/17, 31/17, 42/17, 50/17, 59/21)

Mobilni telefon nije imalo 27.9% ispitanika iz socijalno ugrožene kategorije, dok kablovsku televiziju nije imalo 48.5% (14.6% u slučajnom uzorku). Na kraju, a u svjetlu sve veće upotrebe eServisa, pristup internetu nije imalo čak 72.1% socijalno ugroženih i 33.7% onih iz slučajnog uzorka. 58% socijalno ugroženih ispitanika je iskazalo potrebu za finansijskom pomoći koja im je najčešće potrebna za kupovinu drva, lijekova, plaćanje računa i stana.³³

Kada je u pitanju zdravlje, u gore navedenom istraživanju, na ukupnom uzorku od 900 starijih osoba 98.8% njih je imalo zdravstveno osiguranje, a 1.2% nije. Lošije zdravstveno stanje uočeno je kod socijalno ugroženih ispitanika. Njih 41.4% ima relativno dobro ili dobro zdravstveno stanje, dok je ono kod većine njih (58.6%) loše ili relativno loše. Kod 600 slučajno odabranih ispitanika je opšte zdravstveno stanje loše ili relativno loše samo kod njih 21%, dok ostali imaju relativno dobro i dobro zdravstveno stanje. U kategoriji socijalno ugroženih njih 81% ima neko hronično oboljenje, dok je u slučajnom uzorku to dosta manje (38.1%).³⁴ Prema podacima MONSTATA od ukupnog broja stanovnika 11% ima poteškoće pri obavljanju svakodnevnih aktivnosti zbog dugotrajne bolesti, invalidnosti ili starosti. Procenat građana koji imaju smetnje ili poteškoće u obavljanju svakodnevnih aktivnosti raste sa godinama starosti, pa u starosnoj grupi od 65 do 84 godine starosti iznosi 40%, a čak 61% u populaciji starijoj od 85 godina.³⁵

Rezultati istraživanja koje je sproveo Crveni krst pokazuju da se 83,1% starijih osoba redovno druži, i to u najvećem procentu (80%) sa prijateljima i susjedima. Ipak, 76,3% ispitanika nije učlanjeno u neko udruženje, dok je samo 23,7% učlanjeno. Udruženje u koje su učlanjeni u najvećem procentu (59,2%) je klub penzionera. Na pitanje kako provode svoje slobodno vrijeme najveći procenat starijih osoba (76,3%) je istakao da u slobodno vrijeme gleda TV, šeta (49,9%) ili odlazi u posjetu kod komšija i prijatelja (36,4%).³⁶

Rezultata istog istraživanja govore u prilog tome da su najveći problemi sa kojima se stariji u Crnoj Gori suočavaju siromaštvo, usamljenost, nedostatak brige i nedostatak usluga podrške.³⁷ U posebno nepovoljnim uslovima nalaze se starije osobe u udaljenim selima, gdje se najčešće radi o starijim samačkim domaćinstvima. Sela na sjeveru veći dio godine znaju biti odsječena od grada zbog sniježnih padavina, a mlađe generacije su odavno krenule u potragu za boljim uslovima života.

³³E3 Consulting, Šofranac, J. Kovačević, M. Jokanović, I. (2019). Istraživanje o položaju starijih i njihovom zadovoljstvu uslugama podrške, Podgorica, Crveni krst Crne Gore

³⁴Isto

³⁵<http://monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopštenje/Smetnje%20u%20obavljanju%20svakodnevnih%20aktivnosti%20popis%202011.pdf>

³⁶E3 Consulting, Šofranac, J. Kovačević, M. Jokanović, I. (2019). Istraživanje o položaju starijih i njihovom zadovoljstvu uslugama podrške, Podgorica, Crveni krst Crne Gore

³⁷Isto

Usluga pomoć u kući u manjem obimu se sprovodi na selu prije svega zbog visine troškova i same organizacije pomoći (potrebno terensko vozilo, teškoće u planiranju vremena zbog udaljenosti korisnika, troškovi goriva itd). Stanovnici sela najčešće moraju ići do najbližeg grada za ostvarivanje prava iz domena socijalne i zdravstvene zaštite.

Lokalni prevoz često izostaje. Prema podacima iz sektorske analize Ministarstva rada i socijalnog staranja postoje dvije grupe opština u kojima je udio starijih daleko veći od državnog nivoa. U prvu grupu spadaju Plužine (29%), Šavnik (27.5%), Žabljak (26.3%) i Pljevlja (24.5%). To su ujedino i opštine sa posebno visokim udjelom starijih građana preko 75 godina starosti. Drugu grupu opština čine Andrijevica, Kolašin, Herceg Novi i Kotor, gdje je procenat starijih od 65 godina oko 22%.³⁸ Na osnovu ovih podataka može se uočiti da je procenat starijih najzastupljeniji na sjeveru gdje je i najveći broj opština sa finansijskim poteškoćama što svakako utiče na razvoj usluga podrške. Praksa pokazuje da nisu sve usluge jednako razvijene u svim opštinama (u nekim i izostaju) u smislu dostupnosti, ali i broja korisnika koje mogu obuhvatiti. Postoji veliki prostor za unapređenje nekih usluga kao što je porodični smještaj, ali i za uvođenje inovativnih, integrisanih usluga socijalne i zdravstvene zaštite. Iako je dekada zdravog starenja počela izuzev rijetkih organizacija civilnog društva ovom temom i realizacijom njenih aktivnosti se malo ko bavi.

Pobjeda je u novembru 2022. godine objavila tekst u kojem se navodi da je minimalnu oktobarsku penziju u Crnoj Gori primilo 40.202 penzionera, dok penziju od 253,61 do 400 eura prima 36.056 građana. To znači da dvije trećine penzionera prima penziju do 400 eura.³⁹

O položaju starijih u društvu možemo govoriti i kroz podatak o broju slučajeva nasilja nad ovom populacijom kojih je u 2020. godini, prema podacima iz Uprave policije, bilo 250. Ovdje je riječ o prijavljenim slučajevima, dok je očekivano da broj neprijavljenih slučajeva bude veći od navedenog.

Na kraju važno je napomenuti da je Crna Gora dugo njegovala tradiciju i visoko vrednovala položaj starijih u porodici. Život u zajednici je bio česta pojava, kao što se i znalo da će jedno od djece ostati da brine i njeguje roditelje, dok će ostala braća i sestre koji odlaze imati zadatak da ih podržavaju. Najstariji članovi porodice su najčešće bili oni koji su odlučivali o svim bitnijim stvarima za porodicu prije svega zbog poštovanja njihovog životnog iskustva i mudrosti.

³⁸<https://www.gov.me/dokumenta/bb5fdfe3-aabc-47b9-95e2-fd9c653ca316>

³⁹<https://www.pobjeda.me/clanak/pitali-smo-kolike-su-penzije-u-crnj-gori>

Danas, usled brojnih okolnosti i promjena kako u porodičnom funkcionisanju tako i u drugim segmentima života, sve više starijih žive sami. Broj onih koji koriste neku od dostupnih usluga socijalne zaštite dovoljno govori o tome da se sistem više ne može samo oslanjati na brigu djece o roditeljima već da je potrebno iznalaziti dodatna rešenja. U psihološkom smislu važno je razumjeti da je jedan od zadataka starenja i suočavanje sa odnosom koje društvo ima prema starijima, a taj odnos može biti dosta drugačiji u poređenju sa onim koje su sadašnje generacije starijih imale prema starijima iz njihove mladosti.

Centar za građansko obrazovanje sproveo je istraživanje stavova javnog mnjenja o diskriminaciji u dvije etape. Prva je realizovana 2016. godine na uzorku od 1000 ispitanika, a druga 2019. godine na uzorku od 1036 ispitanika. Ispitanici su bili iz 17 gradova Crne Gore. Rezultati pokazuju da je najčešća asocijacija građana na diskriminaciju: odbacivanje ili isključivanje iz zajednice, pravljenje razlika/nepoštovanje ličnosti i ugrožavanje/uskraćivanje ljudskih prava. Tri četvrtine građana Crne Gore smatra da uskraćivanje prava na osnovu ličnog svojstva nije opravdano i to bez izuzetka, dok 21% ispitanika tvrdi da uglavnom nije opravdano, ali postoje okolnosti kada jeste. Kada je u pitanju prisutnost diskriminacije, više od polovine građana smatra da je ona zastupljena u Crnoj Gori. Na pitanje koje grupe su u najvećoj mjeri izložene diskriminaciji postoje razlike u rezultatima koji su dobijeni 2016. i 2019. godine. U prvoj etapi istraživanja redosled grupa je bio sledeći: siromašni ljudi (37%), osobe s invaliditetom (36%), starije osobe (29%), Romi (24%) i žene (24%). 2019. godine rezultati na prvih pet mjesta svrstavaju sledeće grupe: Romi (36%), osobe s invaliditetom (35%), siromašni ljudi (24%), LGBT populacija (19%) i politički neistomišljenici (17%). U drugoj etapi procenat onih koji smatraju da su stariji u najvećoj mjeri izloženi diskriminaciji je 15%.⁴⁰

Centar za demokratiju i ljudska prava 2020. godine sproveo je istraživanje "Obrasci i stepen diskriminacije u Crnoj Gori". Na pitanje koliko često se govor mržnje koristi prema pripadnicima navedenih grupa, zbir odgovora "veoma često" i "često" stavlja starije osobe na sedmo mesto sa 26,6% ispitanika. Odgovarajući na pitanje u kojoj mjeri je generalno diskriminacija izražena prema navedenim grupama 11,7% ispitanika smatra da je ona veoma prisutna u odnosu na godine starosti. Rezultati ukazuju da je u najvećoj mjeri diskriminacija izražena prema RE populaciji, te osobama s invaliditetom. Podaci pokazuju da građani procenjuju da je u oblasti zapošljavanja u najvećoj mjeri izražena diskriminacija prema najstarijim građanima (60,6%).

⁴⁰Centar za građansko obrazovanje (2019). Istraživanje stavova javnog mnjenja o diskriminaciji

Najviši stepen diskriminacije u oblasti obrazovanja, na osnovu procjene ispitanika, izražen je prema RE populaciji, u odnosu na godine starosti (25,3%) i invaliditet. Kada je u pitanju procijenjeni stepen diskriminacije u oblasti zdravstvene zaštite za sve grupe, 22,9% ispitanika smatra da se diskriminacija odnosi na godine starosti.⁴¹

Crveni krst Crne Gore je u septembru 2022. godine sproveo istraživanje na temu "Zastupljenost diskriminacije starije populacije i percepcija starenja u Crnoj Gori". Pored online forme upitnika za prikupljanje podataka, drugi dio istraživanja realizovan je kroz šest fokus grupa čiji su učesnici bili starije osobe (65+), njih ukupno 58, iz šest opština sve tri regije Crne Gore. Cilj fokus grupa je bio da se ispita mišljenje starijih o položaju ove populacije u Crnoj Gori, njihovim najčešćim problemima, tome kako ih društvo doživljava, da li su lično iskusili diskriminaciju po osnovu godina. Cilj je takođe bio provjeriti koliko stariji internalizuju postojeće stereotipe o pripadnicima treće dobi, kao i šta predlažu za unapređenje aktuelnog stanja. Kao najčešće probleme starijih učesnici su izdvojili: usamljenost, siromaštvo, zdravstvene probleme i poteškoće u zdravstvenom sistemu. Kao problemi još se pominju: nedostatak poštovanja od strane mlađih; problemi starijih koji su podstanari i nedostatak usluga/programa podrške u zajednici. Za poboljšanje stanja stariji su predložili: povećanje penzije; uvođenje socijalne penzije za starije koji nisu ostvarili pravo na osnovu radnog staža; da su stariji uključeni u donošenje odluka, kreiranje politika/strategija/planova koje se odnose na njih; otvaranje međugeneracijskih centara gdje bi vrijeme zajedno provodili i družili se i stariji i mladi; otvaranje dnevnih centara; treba unaprijediti zdravstveni sistem i riješiti pitanje čekanja na specijalističke preglede; stariji treba da imaju pogodnosti u zdravstvu; da se stariji više poštuju; da ima više druženja, da se unaprijedi kulturno zabavni program za starije; položaj i tretman starijih treba da se prožima kroz sve zakone; treba buditi svijest mlađih da i oni treba da se bore za prava starijih jer je to i njihov interes za budućnost; da se u obrazovni program uvedu predmeti koji djecu uče pravim vrijednostima; da obrazovni sistem uključuje starije, da se stvarno primjenjuje cjeloživotno učenje; dati mogućnost zapošljavanja i volonterizma starijima; izgradnja domova starih u većim opštinama; veće kontrole materijalnih davanja i udruženja koja brinu o starijima zbog mogućih zloupotreba; osmisliti program podrške i rešavanje pitanja starijih koji su podstanari.⁴²

⁴¹Centar za demokratiju i ljudska prava (2020). Obrasci i stepen diskriminacije u Crnoj Gori

⁴²Šofranac, J. (2022). Zastupljenost diskriminacije starije populacije i percepcija starenja u Crnoj Gori, Podgorica, Crveni krst Crne Gore

Istraživanje „Depresivnost i kvalitet života u populaciji starijih tokom pandemije virusa COVID19“ realizovano je u periodu jun-septembar 2022. godine, na ukupnom uzorku od 500 ispitanika, starijih osoba, tj. osoba koje imaju 65 ili više godina. Istraživanjem su obuhvaćeni ispitanici iz ukupno 8 opština: Podgorica, Nikšić, Danilovgrad, Herceg Novi, Bar, Kotor, Rožaje i Bijelo Polje. Samo neki od rezultata istraživanja koji upućuju na kvalitet života ove populacije su:

- Čak 12.6% ispitanika ima mjesečna primanja do 100 eura, a najveći procenat njih (30.6%) mjesečno prima od 100 do 200 eura. Onih koji primaju od 200 do 300 eura mjesečno je 25.6%. Kada se sve sabere dobija se zabrinjavajući podatak da čak 68.8% ispitanika ima mjesečna primanja do 300 eura.

- Preko 80% ispitanika nisu članovi nekog udruženja, sekcije itd.

- Kada je u pitanju prisustvo depresivnosti među ispitanicima, utvrđeno je da gotovo polovina ispitanika (49.5%) nema simptome depresivnosti. Sa druge strane kod 50.5% ispitanika se javljaju simptomi blage, umjerene ili teške depresije. Zabrinjavajući podatak istraživanja je da 12.42% ispitanika ispoljava simptome teške depresije.

- Simptomi depresije su više zastupljeni kod starijih žena, ljudi koji imaju više od 80 godina starosti, onih koji žive na selu, kao i onih koji imaju manja primanja.

- Manji skorovi na skali za mjerenje kvaliteta života potvrđeni su kod starijih žena, starijih koji žive na selu, kod onih koji nisu članovi nekog udruženja i nisu u redovnom kontaktu sa članovima porodice.⁴³

⁴³Sofranac, J. (2023). Depresivnost i kvalitet života u populaciji starijih tokom pandemije virusa COVID19, Nikšić, Filozofski fakultet, Univerzitet Crne Gore

Preporuke za unapređenje sistema socijalne zaštite odraslih lica s invaliditetom i starijih

Preporuke za dalje unapređenje sistema socijalne zaštite odraslih lica sa invaliditetom i starijih, zasnovane na analizi dostupne literature i rezultatima relevantnih istraživanja, su:

- ▶ Za sve usluge treba uspostaviti standarde i odrediti cijenu koštanja usluge kako bi se obezbijedio kontinuitet realizacije tj. održivost. Druga opcija bi bila da lokalne samouprave preuzimaju finansiranje usluga koje su procijenjene kao neophodne na lokalnom nivou.
- ▶ Podatak istraživanja „Depresivnost i kvalitet života u populaciji starijih tokom pandemije virusa COVID19“ da se kod 50.5% ispitanika javljaju simptomi blage, umjerene ili teške depresije, jasno ukazuje na neophodnost razvijanja usluga namijenjenih pružanju psiho-socijalne podrške, odnosno očuvanju mentalnog zdravlja starijih.
- ▶ Stariji treba da budu edukovani o svojim pravima i osnaženi da ih zastupaju. Poteškoće može uzrokovati činjenica da ne postoji jedan sveobuhvatni dokument o pravima starijih, već se ona prožimaju kroz brojne zakone. Ovaj problem se može prevazići upravo organizovanjem prezentacija ili kreiranjem informatora koji bi bio distribuiran starijima.
- ▶ Odrasle osobe s invaliditetom i stariji treba da budu uključeni u proces donošenja odluka posebno u dijelu definisanja strateških dokumenata koja se odnose na položaj ove populacije, kako na nacionalnom tako i lokalnom nivou.
- ▶ Preporučuje se sprovođenje većeg broja istraživanja koja bi jasno ukazala na potrebe ali i mogućnosti odraslih lica s invaliditetom i starijih. Na osnovu rezultata tih istraživanja kreirati različite modele podrške, ali i kampanje sa ciljem podizanja nivoa svijesti o ljudskim pravima.
- ▶ Sistemski pružiti adekvatnu podršku neformalnim njegovateljima. Obezbijediti im neophodnu edukaciju iz oblasti starenja i komunikacije sa starijima, savjetovanje u zavisnosti od zdravstvenog stanja starije osobe, pravnu pomoć u dijelu ostvarivanja prava, kao i psihološku u cilju očuvanja mentalnog zdravlja, ali i osjećaja razumijevanja od starne zajednice. Uspostaviti uslugu privremenog boravka za starije tj. predaha za neformalne njegovatelje. Uvođenjem svih navedenih usluga smanjuje se mogućnost da će se na starije gledati kao na teret, trošak i obavezu, ali i umanjuje strah od odgovornosti koju sa sobom nosi briga i njega o najbližima. Navedene mjere su isplativije od institucionalnog zbrinjavanja, a pokazatelj su da država podržava članove porodice da vode brigu o svojim srodnicima i stvara im uslove da to čine na kvalitetan način.

- ▶ Omogućiti odraslim licima s invaliditetom i starijima da volontiraju i daju doprinos zajednici u skladu sa svojim mogućnostima.
- ▶ Osmisliti više kulturnih, zabavnih i rekreativnih dešavanja za odrasla lica s invaliditetom i starije na nivou svih opština, animirati ih da postanu dio udruženja, klubova, sekcija čime bi se umanjio osjećaj usamljenosti.
- ▶ Unaprijediti sistem podrške za socijalno najugroženije starije osobe. Jedan od predloga je uvođenje socijalne penzije za starije koji nemaju primanja. Posebnu pažnju posvetiti rešavanju stambenog pitanja starijih.
- ▶ Usluge socijalne i zdravstvene zaštite moraju biti jednako dostupne svima koji su u stanju potrebe. Dakle treba dalje razvijati postojeće usluge i uvoditi nove, u svim opštinama, a u skladu sa procjenom potreba zajednice. Usluge koje se procijene kao neophodne potrebno je učiniti održivim, dakle obezbijediti sredstva za njihovu kontinuiranu implementaciju.
- ▶ Posebnu pažnju treba posvetiti analizi potreba starijih ljudi iz ruralnih oblasti, mapirati probleme i raditi na njihovom rešavanju. Jedan od primjera su akcije tokom kojih ljekari obilaze udaljena seoska područja i pružaju pomoć starijima koji nisu u prilici da dođu do doma zdravlja usled nedostatka lokalnog prevoza ili teške socio-ekonomske situacije.
- ▶ Preporuke za unapređenje zdravstvenog sistema odnose se na bolju komunikaciju sa ljekarima. Komunikacija treba da bude jasna, bez stručne terminologije koja stvara konfuziju ili povećava strah („ne znam šta je, ali zvuči loše“). Posvećenost, razumjevanje i podrška ljekara je ključna za zadovoljstvo pacijenata. Pored toga, treba težiti manjem čekanju na specijalističke preglede, kao i olakšavanju komunikacije sa izabranim ljekarima prilikom zakazivanja pregleda ili uzimanja redovne terapije.
- ▶ Potrebno je umrežavanje nadležnih institucija i organizacija, razmjena informacija, brzo rešavanje pojedinačnih slučajeva, kao i veća prisutnost stručnih radnika na terenu.
- ▶ Razmotriti mogućnost uvođenja zdravog starenja u obrazovni program.
- ▶ Vršiti stalne edukacije stručnih radnika, saradnika i volontera za rad sa odraslim licima s invaliditetom i starijima.
- ▶ Promovisati međugeneracijsku solidarnost i organizovati veći broj međugeneracijskih aktivnosti i druženja sa ciljem uspostavljanja saradnje, prevazilaženja jaza i postizanja boljeg razumijevanja.

Literatura

1. Birmančević, J. (2021). Odgovori na izazove i prilike globalnog trenda starenja populacije, *Gerontologija*, časopis Gerontološkog društva Srbije, 2/2021
2. Brković, A. (2011). *Razvojna psihologija*, Čačak, Regionalni centar za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju
3. Centar za građansko obrazovanje (2019). *Istraživanje stavova javnog mnjenja o diskriminaciji*
4. Centar za demokratiju i ljudska prava (2020). *Obrasci i stepen diskriminacije u Crnoj Gori*
5. E3 Consulting, Šofranac, J. Kovačević, M. Jokanović, I. (2019). *Istraživanje o položaju starijih i njihovom zadovoljstvu uslugama podrške*, Podgorica, Crveni krst Crne Gore
6. Međunarodna federacija društava Crvenog krsta i Crvenog polumjeseca (2015). *Osnovne vještine i znanja u programima brige o starijima u zajednici*, Crveni krst Crne Gore
7. MONSTAT (2014). *Projekcije stanovništva Crne Gore do 2060. godine sa strukturnom analizom stanovništva Crne Gore*, Podgorica, Crna Gora
8. Petrušić, N. Todorović, N. Vračević, M. (2015). *Uvod u starenje i ljudska prava starijih, Pilot studija o finansijskom zlostavljanju starijih*, Beograd, Crveni krst Srbije
9. *Pravilnik o bližim uslovima za pružanje i korišćenje, normativima i minimalnim standardima usluga podrške za život u zajednici ("Službeni list Crne Gore", broj 063/19)*
10. Simić, S. Milovanović, S. Berišić, J. Crnobarić, C. Šikanić, N. i Bajić, G. (2007). *Starenje i psihološke promene*, *Engrami*, broj 3-4, 77-85
11. Šofranac, J. (2022). *Zastupljenost diskriminacije starije populacije i percepcija starenja u Crnoj Gori*, Podgorica, Crveni krst Crne Gore
12. Šofranac, J. (2023). *Depresivnost i kvalitet života u populaciji starijih tokom pandemije virusa COVID19*, Nikšić, Filozofski fakultet, Univerzitet Crne Gore
13. Todorović, N. Vračević, M. i Janković, B. (2015). *Uvod u starenje i ljudska prava starijih, Priručnik za obuku*, Beograd, Crveni krst Srbije
14. *Zakono o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom ("Službeni list Crne Gore", br. 49/08, 73/10, 39/11 i 55/16)*

Literatura

15. Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti ("Službeni list Crne Gore", br. 27/13, 1/15, 42/15, 47/15, 56/16, 66/16, 1/17, 31/17, 42/17, 50/17, 59/21)
16. https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/files/documents/2020/Sep/un_pop_2020_pf_ageing_10_key_messages.pdf
17. <https://www.monstat.org/cg/page.php?id=534&pageid=322>
18. <https://www.monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje%20starost%204%2009%202011%20prevod.pdf>
19. <https://www.monstat.org/uploads/files/demografija/procjene/2021/procjene%20stanovnistva%20i%20osnovni%20demografski%20indikator.pdf>
20. <file:///C:/Users/Jelena/Downloads/2-VIII-21-Leksikon-klju%C4%8Dnih-pojmova-u-oblasti-LjP-OSI.pdf>
21. <https://www.savezosi.org/prepreke-i-osi/>
22. [file:///C:/Users/Jelena/Downloads/25-II-21-Analiza-stanja-usluga-koja-se-nude-OSI%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Jelena/Downloads/25-II-21-Analiza-stanja-usluga-koja-se-nude-OSI%20(1).pdf)
23. <https://ss-cg.org/?p=4082>
24. <http://monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/Smetnje%20u%20obavljenju%20svakodnevnih%20aktivnosti%20popis%202011.pdf>
25. <https://www.gov.me/dokumenta/bb5fdfe3-aabc-47b9-95e2-fd9c653ca316>
26. <https://www.pobjeda.me/clanak/pitali-smo-kolike-su-penzije-u-crnoj-gori>

ISBN 978-9940-8876-1-2

9 789940 887612 >